

14. Ustawa z dnia 8 stycznia 1999 r. Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego // Kancelaria Sejmu. – Режим доступа: <[http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout="](http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=)> - Дата доступа 23.09.2010.

Summary

Scholastic historical education in Poland is considered in this article during the reformation period which covers 1989–1999. Those period can be characterized by a newly chosen way of development called democ-

racy. A number of alterations, including historical education, were implemented to bring education to the European standards. The article zeroed in on such important vital aspects as creating new curriculum and textbooks, revising the content of historical scholastic course, eliminating gaps in polish and world history on pages of school textbooks, identifying the place of historical education in modern polish school.

Паступіў у рэдакцыю 15.12.2010 г.

УДК 94(476):336.71«1861/1914»

К.А. Бруханчык,

кандыдат гістарычных навук, выкладчык кафедры гісторыі Беларусі БДПУ

ЭТАПЫ РАЗВІЦЦЯ БАНКАЎСКОЙ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСІ (1861–1914 гг.)

Праблема вылучэння этапаў развіцця банкаўскай сістэмы Беларусі ў парэформенны перыяд, як і сама гісторыя крэдытна-фінансавай сферы рэгіёна, засталіся практычна за межамі вывучэння савецкай і сучаснай гістарыяграфіі. Маецца толькі некалькі прац, аўтары якіх прапаноўваюць свой падзел гісторыі крэдытных устаноў.

У дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі банкаўскай сістэмы Расійскай імперыі адсутнічаюць звесткі аб перыядах дзейнасці розных крэдытных устаноў. Першыя працы дарэвалюцыйных гісторыкаў былі звернуты на даследаванне арганізацыі Дзяржбанка і яго аддзяленняў (В. Судзейкін, Я.І. Пячэрын, І.І. Левін).

Такая ж тэндэнцыя назіралася і ў савецкай гістарыяграфіі, прадстаўнікі якой павярхоўна згадвалі аб дзейнасці асобных відаў крэдытных устаноў, не надаючы ўвагі даследаванню банкаўскай сістэмы ў цэлым, этапам яе развіцця ў прыватнасці (В.В. Цімашэнка, М.Ф. Болбас, З.Е. Абезгаўз, І.Ф. Гдндзін, Л.М. Міхневіч).

У сучаснай гістарыяграфіі на сённяшні дзень маецца дастатковая колькасць навуковых, вучэбна-метадычных і публіцыстычных матэрыялаў, аўтары якіх падрабязна разглядаюць гісторыю станаўлення ўстаноў дробнага і буйнога крэдыту, ліхварства, сацыяльна-эканамічных перадумоў іх узнікнення і асаблівасцей дзейнасці. Аднак этапы развіцця банкаўскай сістэмы Беларусі па-ранейшаму застаюцца за межамі вывучэння большасці сучасных навукоўцаў.

Выключэннем з'яўляецца беларускі гісторык Ю.Л. Грузіцкі, які першым прапанаваў вылучыць два этапы развіцця капіталістычнага крэдыту Расійскай імперыі, у тым ліку і беларускіх губерняў: 1860–1890 гг. – перыяд пераважна прамысловага капіталізму, 1890-я–1917 г. – перыяд сцвярджэння манаполій [4, с. 50]. Дадзены

падзел даволі агульны. Ён не паказвае асаблівасці эканамічнага развіцця Беларусі і не дазваляе больш поўна ахарактарызаваць дзейнасць яе крэдытна-фінансавых устаноў. Разам з тым, прапанаваная класіфікацыя характэрна для цэнтральных расійскіх губерняў, дзе назіралася канцэнтрацыя вытворчасці, а не для беларускіх, у якіх не было такой значнай колькасці буйных прадпрыемстваў і банкаўскіх груп.

У выніку развіцця прамысловай і сельскагаспадарчай вытворчасці, будаўніцтва чыгунак і пашырэння гандлёвых аперацый былі створаны ўмовы для фарміравання новай крэдытнай сістэмы. З прычыны асаблівасцей развіцця прамысловасці і сельскай гаспадаркі, геаграфічнага становішча беларуска-літоўскіх губерняў значнае распаўсюджванне атрымала дзейнасць аддзяленняў Дзяржаўнага банка, філіялаў расійскіх і замежных камерцыйных банкаў, устаноў дробнага крэдыту, невялікіх банкаў, заснаваных на мясцовым капіталі, банкірскіх кантор і дамоў, якія займаліся ў асноўным ўлікам вэксяляў.

Да адкрыцця камерцыйных банкаў у заходніх губернях іх функцыю выконвалі гандлёвыя фірмы, якія сумяшчалі камерцыйныя аперацыі з банкірскай здабычай. Некаторыя з гэтых фірм з цягам часу ператварыліся ў банкірскія канторы, якія займаліся выключна фінансава-крэдытнымі аперацыямі. Сам факт шырокага распаўсюджвання дадзенай катэгорыі банкаўскіх устаноў звязаны з нацыянальным фактарам: з 1791 г. беларускія губерні ўвайшлі ў «мяжу аселасці». Паводле новага закона ад 26 чэрвеня 1889 г. асноўны капітал канторы, якая адкрываецца ў вялікім горадзе, павінен быць быць не ніжэй чым 100 тыс. руб. [1]. Банкірскім канторам дазвалялася выдача пазык пад заклад працэнтных папер, акцый і аблігацый розных таварыстваў; перавод грошай; прыём укладаў на тэр-

міны, да запатрабавання і на бягучыя рахункі і інш.

Па даных Міністэрства фінансаў Расійскай імперыі на 1910 г. у краіне налічвалася 287 банкірскіх дамоў і 88 мяняльных крам. Прычым па колькасці банкірскіх кантор першае месца займалі літоўска-беларускія губерні (99 кантор) [8, с. 121]. Паводле даных памятных кніжак, архіўных матэрыялаў і прамежкавых звестак, у рознага кшталту даведніках колькасць банкірскіх кантор і дамоў з аддзяленнямі на пачатак XX ст. складала 89.

Нараўне з банкірскімі канторамі пачынаюць з'яўляцца камерцыйныя банкі. У 1870 г. быў акрыты Гомельскі грамадскі банк – першы капіталістычны банк. Аналізуючы дзейнасць дадзенага віду ўстаноў, варта адзначыць, што яны першапачаткова былі пастаўлены ў няроўныя ўмовы з камерцыйнымі банкамі: абмяжоўвалася сума крэдытаў, усталёўвалася больш цвёрдая сістэма іх працы [9, л. 90]. Пасля забойства Аляксандра II у 1881 г. рэвізіі гарадскіх грамадскіх банкаў у заходніх губернях перайшлі ў кампетэнцыю Міністэрства ўнутраных спраў. Да 1912 г. істотных змен у становішчы гарадскіх грамадскіх банкаў у заходніх губернях не адбылося, таму іх колькасць была абмежаванай [6, с. 59].

З 1880-х гг. пачалі адкрывацца аддзяленні Дзяржбанка. Такое позняе іх стварэнне ў заходніх губернях было звязана з недахопам сродкаў. У сувязі з гэтым дзеючыя ў правінцыі аддзяленні, як правіла, мелі невялікі штат службоўцаў і размяшчаліся ў арандуемых Дзяржбанкам памяшканнях. Першы філіял Дзяржбанка ў Беларусі адкрыўся 27 кастрычніка 1881 г. у Мінску, затым 16 лютага 1883 г. было заснавана Магілёўскае аддзяленне, 11 красавіка 1883 г. – Віцебскае, 16 жніўня 1884 г. – Гродзенскае [3, с. 301, 309, 321, 325].

У адносінах адкрыцця аддзяленняў Дзяржбанка ў правінцыі існавала адна асаблівасць: з 1870-х гг. яны сталі з'яўляцца па хадайніцтве мясцовых губернскіх улад, накіраваных у Міністэрства фінансаў [2, с. 440]. Гэта пацвярджае тэзіс аб тым, што банкаўская сістэма Беларусі фарміравалася не па распараджэнні зверху, а ў выніку стварэння пэўных сацыяльна-эканамічных умоў.

Яшчэ адным дзяржаўным, заснаваным у 1880-х гг., стаў Дваранскі пазямельны банк. З 1883 г. стаў здзяйсняць сваю дзейнасць Сялянскі пазямельны банк [5, с. 25].

У гэты перыяд дробны крэдыт быў развіты слаба з прычыны недастатковага фінансавання з боку ўрада, адсутнасцю ініцыятыў на месцах і распрацаванага заканадаўства.

Іншымі словамі, у 1860 – сярэдзіне 80-х гг. XIX ст. патрэбнасць у банках, безумоўна, адчувалася, але яна не была такой вялікай, як у канцы XIX ст.

Сітуацыя рэзка змянілася да пачатку аграрнага крызісу, што быў звязаны з двума фактарамі: увозам у Расійскую імперыю таннага амерыканскага хлеба і павышэннем у шэрагу еўрапейскіх дзяржаў уважных пошлін на хлеб. У гэтых умовах у эканоміцы заходніх губерняў пачалася структурная перабудова: памешчыкі пераарыентавалі свае гаспадаркі са збожжавых на мяса-малочныя, некаторыя з іх сталі адкрываць прамысловыя прадпрыемствы, прадстаўнікі купецкага саслоўя ўкладвалі свае капіталы ў прамысловасць, надаючы паралельна ўвагу гандлю.

Зрухі ў эканоміцы прывялі да змен у працы банкаў. У 1894 г. ва Устаў Дзяржаўнага банка былі занесены папраўкі ў дачыненні крэдытнай палітыкі. У 1895 г. быў прыняты цыркуляр, паводле якога дадзеныя крэдыты маглі выдавацца толькі прадпрыемствам, «вартым падтрымкі» [2, с. 443]. Новы Устаў банка дазваляў выдаваць і падтаварныя пазыкі, што спрыяла пашырэнню крэдытавання купецтва.

У 1895 г. уступіў у сілу Закон «Аб установах дробнага крэдыту», які пашырыў магчымасці ўстаноў дробнага крэдыту ў правядзенні пазыковых аперацый, азначэнні тэрмінаў і забеспячэнні пазык [7, с. 12–18]. Закон 1895 г. быў дапоўнены ў 1904 г. «Узорным уставам пазыка-ашчадных таварыстваў і правіламі для іх адкрыцця». Дадзеныя дакументы дазвалялі стварэнне новых устаноў – крэдытных і пазыка-ашчадных таварыстваў.

Акрамя аграрнага крызісу ў канцы XIX ст. Расійская імперыя ў пачатку XX ст. перажыла Першую расійскую рэвалюцыю, прамысловы крызіс 1901–1903 гг., звязаны з ім спад вытворчасці. Калі эканамічны крызіс у пачатку XX ст. меў лакальны характар і паразіў толькі асобныя банкі (у прыватнасці, сетку ўстаноў Л.С. Палякова), то падзеі рэвалюцыі 1905–1907 гг. мелі больш адчувальны наступствы.

Дзейнасць банкаў у беларускіх губернях у 1905–1907 гг. характарызавалася нестабільнасцю, якая выявілася ў рэзкім павелічэнні адных відаў аперацый і скарачэнні, альбо поўным спыненні, іншых, паніжэнні прыбытку і павышэнні выдаткаў (асабліва транспартных) і г. д.

Так, агульны прыбытак аддзяленняў Дзяржбанка ў беларускіх і літоўскіх губернях у перыяд з 1901 па 1910 г. быў мінімальным у 1905–1907 гг. Страты ў сярэднім павялічыліся ў 1,2–4 разы, дасягаючы ў асобных рэгіянальных філіялах максімальных паказчыкаў за 1901–1910 гг. [3]. Павялічылася колькасць здадзеных на захоўванне залатых і срэбных рэчаў: па ўсіх аддзяленнях у 1905–1907 гг. быў дасягнуты самы высокі паказчык [3, с. 297–328].

Аналіз справаздач таварыстваў узаемнага крэдыту ў заходніх губернях паказаў, што

1903–1906 гг. для большасці з іх былі стратнымі. У 1904–1905 гг. Магілёўскае і Гродзенскае аддзяленні Дзяржбанка працавалі са стратай, у 1905 г. у Бабруйскім, Гомельскім, Мінскім купецкіх таварыствах узаемнага крэдыту «не выдаваўся дывідэнд», у Мінскім, Магілёўскім, Пінскім, Слуцкім таварыствах узаемнага крэдыту ён быў паніжаны.

Справаздача Дваранскага пазямельнага банка за 1905 г. сведчыць аб павелічэнні колькасці выдадзеных пазык асобам іншых саслоўяў. Так, калі ў 1902 г. колькасць пазык, атрыманых асобамі недваранскага паходжання для куплі зямлі, складала 400 (на суму 4 430 616 руб.), то ў 1905 г. гэты паказчык дасягнуў 1 229 пазык (на суму 20 589 994 руб.) [11, с. 2].

Сялянскі пазямельны банк стаў выдаваць больш пазык сялянам: калі з 1893 па 1906 г. было пададзена 1 204 заявы аб набыцці нерухомай маёмасці, то толькі ў 1907 г. – 3 260 (з іх 1916 атрымалі дазвол) [12, с. 28].

Такім чынам, нягледзячы на тое, што рэвалюцыя 1905–1907 гг. паставіла ўсе фінансавыя крэдытныя ўстановы Расійскай імперыі ў цяжкія ўмовы, найбольш моцныя з іх выстаялі.

З 1908 г. да пачатку Першай сусветнай вайны ў заходніх губернях назіраўся эканамічны ўздым, які адбіўся на працы банкаў: павялічылася колькасць абарачэнняў па аперацыях і колькасць крэдытаў, якія выдаваліся.

Пачынаючы з 1909 г. рэзка ўзрасла колькасць устаноў дробнага крэдыту. Калі на 1 студзеня 1900 г. у Віленскай губерні налічвалася 5 пазыка-ашчадных таварыстваў, у Віцебскай – 4, Мінскай – 4, Гродзенскай – 2, то пасля правядзення Сталыпінскай аграрнай рэформы іх колькасць рэзка павялічылася: на 1 студзеня 1907 г. у Беларусі налічвалася 51 таварыства, 1 студзеня 1910 г. – 147, 1 студзеня 1911 г. – 193, 1914 г. – 268. Колькасць крэдытных таварыстваў змянялася даволі хутка напярэдадні Першай сусветнай вайны: на 1 студзеня 1907 г. у беларускіх губернях налічвалася 6 таварыстваў, 1 студзеня 1910 г. – 20, 1 студзеня 1911 г. – 61, 1 чэрвеня 1914 г. – 273 (у 45 разоў) [3]. Нязначнай заставалася колькасць земскіх кас: у 1914 г. у беларуска-літоўскіх губернях іх налічвалася толькі 15 [3, с. 297–328].

Асабліваасцю беларуска-літоўскага рэгіёна была адсутнасць у шэрагу губерняў аднаго віду дробных крэдытных устаноў і наяўнасць яго ў іншых. Так, у Мінскай і Магілёўскай губернях прысутнічалі свецкія капіталы – правобраз земскіх кас, у Віцебскай і Магілёўскай не было ламбардаў, у Гродзенскай – гарадскіх грамадскіх банкаў.

Да канца XIX – пачатку XX ст. завяршыўся працэс стварэння капіталістычнай банкаўскай сістэмы, які характарызаваўся стварэннем усіх

яе ўзроўняў: дробнага, сярэдняга і буйнога (банкаўскага крэдыту). У 1914 г. у заходніх губернях дзейнічала 4 аддзяленні Дзяржбанка, 26 камерцыйных банкаў, іх аддзяленняў і агенцтваў, 65 таварыстваў узаемнага крэдыту, 9 гарадскіх грамадскіх банкаў, 208 крэдытных таварыстваў, 271 пазыка-ашчаднае таварыства, 14 земскіх кас, 455 ашчадных кас. Такая колькасць крэдытных устаноў сведчыць аб тым, што заходнія губерні мелі развітую сетку крэдытных устаноў.

Такім чынам, банкаўская сістэма Беларусі ў сваім развіцці прайшла 4 этапы. Першы (1861 – сярэдзіна 80-х гг. XIX ст.) характарызаваўся з'яўленнем капіталістычных банкаў, фарміраваннем крэдытнага заканадаўства, распаўсюджваннем ліхварскага крэдыту. Другі (сярэдзіна 80 – канец 90-х гг. XIX ст.) быў звязаны з адкрыццём аддзяленняў Сялянскага і Дваранскага пазямельных іпатэчных банкаў, узмацненнем мабілізацыі зямельнай уласнасці, згортваннем ліхварскага крэдыту. Наступны этап (1900 – 1907 гг.) характарызуе дзейнасць банкаў у перыяд сусветнага эканамічнага крызісу, дэпрэсіі, Першай расійскай рэвалюцыі, якія прывялі да паніжэння крэдытна-фінансавых аперацый, памяншэння прыбытковасці ў банкаўскай сферы. Апошні этап (1907–1914 гг.) паказвае павелічэнне абарачэнняў крэдытных устаноў усіх узроўняў, узмацненне ролі ўстаноў дробнага крэдыту ў сацыяльна-эканамічнай сферы Беларусі.

Літаратура і крыніцы

1. Банкирские конторы. Руководство служащим в банках и банкирских конторах. – 2-е изд. Н.М. Беляева. – Петропавловск: В Губерн. тип., 1888. – 41 с.
2. Бугров, А.В. Государственный банк и российская провинция (1860–1917 гг.) / А.В. Бугров // Экономическая история. Ежегодник. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 433–458.
3. Государственный банк. Данные по конторам и отделениям за 1901–1915 гг. / под ред. Е.Н. Сланского. – СПб., 1912.
4. Грузицкий, Ю.Л. Банки Беларуси (70-е гг. XIX – начало XX в.) / Ю.Л. Грузицкий. – Минск: Эксперспектива, 2005. – 167 с.
5. 25-летняя деятельность Витебского отделения Крестьянского поземельного банка / Витеб. губ. стат. ком. – Витебск: Губерн. тип., 1912. – 142 с.
6. Дроздова, Е.А. Городские общественные банки белорусских губерний (1785–1914) / Е.А. Дроздова // Банкаўскі веснік. – 2006. – № 13. – С. 58 – 62.
7. Закон 7-го июня 1904 г. об учреждениях мелкого кредита, образцовый устав ссудо-сберегательных товариществ и правила их открытия. – СПб., 1911.
8. Киштымов, А.Л. Роль евреев в банковском деле Беларуси: вторая половина XIX–XX вв. / А.Л. Киштымов // История еврейского народа: материалы VI ежегодной Международной междисциплинарной конф. по иудаике / под ред. Е.Р. Арэнзона. – М.: Центр научных работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер», 1999. – Вып. 4. – Ч. 2. – С. 111–126.
9. Национальный исторический архив Беларуси. – Фонд 2099. – Оп. 1. – Д.14. Дело об учреждении Могилевского городского общественного банка и переписка по финансовым вопросам (8 июня 1906 г. – 27 февраля 1915 г.).
10. Национальный исторический архив в г. Гродно. – Фонд 18. – Оп. 1. – Д. 1012. Сведения земских начальников Гродненской губернии об организации сословных и обществен-

- ных учреждений мелкого кредита, о применении закона 9 ноября 1906 г. (1906–1908 гг.).
11. Отчет государственных кредитных установлений за 1859 г. – СПб., 1860.
 12. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1907 год (25-й отчетный год). Денежный отчет. – СПб.: Тов. «Печатня С.П. Яковлева», 1909.

Summary

This article describes the stages of banking system development after peasant emancipation. The author

pays attention to social and economic conditions of first banks appearance, peculiarities of their activity during economic and agricultural crises, reforms and counter-reforms, the First Russian Revolution. Based on archives and statistics materials, the author confirms that unfavourable conditions didn't prevent credit institutions from overcoming difficulties and contributing to social and economic development of Belarusian region.

Паступіў у рэдакцыю 15.10.2010 г.

УДК 94(476)(=512.1):811.161.3

З.І. Канапацкая,

дактарант кафедры гісторыі Беларусі БДПУ

ДАСЛЕДАВАННЕ МОВЫ БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ, ЯЕ ВЫВУЧЭННЕ І ЗАХАВАННЕ

Татары, якія прыйшлі ў Вялікае Княства Літоўскае з Кыпчака і Крыма на рубяжы XIV–XV стст., размаўлялі на чагатайскай мове (гэта адзін з усходніх дыялектаў турэцкай мовы, што адносіцца да куманска-кіпчацкай групы). Яна была і афіцыйнай літаратурнай мовай Залатой Арды. У хамаілах (малітоўніках) беларускіх татар змешчана шмат тэкстаў на чагатайскай мове, якія адносяцца да найбольш ранняга перыяду гісторыі беларускіх татараў. Зразумела, што асобныя плямёны, якія ўваходзілі ў склад Залатой Арды, мелі дыялектныя адрозненні ў мове, але вырашальнай у развіцці пісьменства і афіцыйнай мовай яе вышэйшых слаёў была чагатайская мова. Яе сляды захаваліся таксама ў помніках старажытнай пісьменнасці беларускіх татараў, у некаторых прозвішчах, назвах гербаў, а таксама некаторых татарскіх страў [1, с. 269].

Сваю родную мову татары страцілі вельмі рана. Звесткі пра гэта знаходзім у крыніцах XVI–XVII ст. Так, у лісце да турэцкага султана Сюлеймана Пышлівага (1558 г.), які атрымаў у гістарычнай літаратуры назву «Risale-i-Tatar-i-Lech» («Аповед пра татараў Польшчы». – К.З.), невядомы татарын з Літвы, выказваючы пажаданне, каб дзеці беларускіх татар маглі вывучаць арабскую і асманскую мовы, заўважае: «Падчас падарожжа нам давялося сустрэць мусульман, якія ведаюць не больш чым мы, нават у тых краінах, што падуладны вялікаму падзішаху; а калі нашы не ўмеюць гаварыць па-арабску і па-турэцку, то яны ведаюць іншыя мовы: кожны ў нашай краіне карыстаецца дзвюма распаўсюджанымі там мовамі» [2, с. 260]. А ў другім месцы трактата сказана, што татары, якія жывуць у розных раёнах горада, «на сваё гора страцілі сваю мову і карыстаюцца мясцовай, але ... да гэтага часу захавалі сваю веру ... Сёння больш

шая частка мусульман, якая гаворыць там па-турэцку, гэта тыя, што ... самі нядаўна пасяліліся на гэтых землях» [2, с. 251–252]. Зразумела, што згадваючы «асманскую мову», якой карыстаюцца беларускія татары, аўтар трактата меў на ўвазе турэцкую мову наогул. Аналіз аўтар ліста Давыду Хітраэсу за 1581 г. сцвярджаў, што беларускія татары карыстаюцца мясцовымі мовамі [3; 4, с. 122–123]. Няма ніякага сумнення, што ў пачатку XVII ст. дзе-нідзе ў татарскіх паселішчах гаварылі па-турэцку, таму М. Чыжэўскі ў сваёй кнізе «Аль-Коран татарскі» (пасквіль на татараў. – К.З) падкрэслівае, што беларускія татары маюць асобую і незвычайную мову [4, с. 181]. На працягу XVII ст. беларускія татары цалкам адмовіліся ад турэцкай мовы, захавалі яе толькі адзінкі. Пра гэта ж сведчыць і турэцкі гісторык XVII ст. Ібрагім Паша [5, с. 52]. Тым, хто ўжо не разумеў па-татарску, у Кітабе першай паловы XVIII ст. прапаноўвалася: «Калі хто па-татарску не ўмее, то па-руску няхай размаўляе» [6].

Сталыя зносіны татараў з беларусамі пакінулі адметны след і ў беларускай мове. На думку акадэміка Я. Карскага, у мове беларусаў налічваецца каля 50 слоў цюркскага (татарскага) паходжання, якія ўспрымаюцца сучаснымі беларусамі як звыклія і не патрабуюць спецыяльнага тлумачэння, напрыклад: *база, бакалея, буран, гарбуз, кабан, шалаш, чай, курган, кінжал, кафтан, каракуль, каўпак, таракан, сабака, сарафан, халат, халва, дуда, баран, бусел, туман, тавар, торба, харч, хамут, шапка, кайданы, кавун, тытунь, дыван, калач, багатыр, біклага, базар, андарак, бачыць, балавацца, баламут, гойдацца* і інш. [7, с. 448–463]. У мастацкай, гістарычнай, навукова-папулярнай літаратуры знаходзім шэраг цюркізмаў (*армяк, аршын, ашуг, казна, кісцень,*